

■ Meelis Lokk

Tartus kogunesid 5. augustil 1991 meie tuntuima linnuteadlase Eerik Kumari viimasesse elupaika tema elu- ja töökaaslase Aino Kumari vastuvõtule paljud ornitoloogid ja Eesti Looduseuurijate Seltsi esindajad. Kohtuti taas oma sünni- ja kodumaal viibinud Eduard von Tolli ja tema abikaasa Ritaga. E. von Tollile anti üle seltsi auliikme tunnistus koos rinnamärgiga. See oli talle määratud 1. mai üldkoosolekul «Beiträge zu einer Avifauna Estlands unter besonderer Berücksichtigung der Insel Oesel» («Lisandused Eesti, eriti Saaremaa linnustikule») eest, mis ilmus arvufitrukis *Hollandis Saksamaal 1987. aastal*.¹ Mahukas (430 lk.) ja faktitihed ülevaade vahendab teadmisi siinsest loodusest üpris laiale huviliste ringile, sealhulgas oma kodumaalt lahkuma sunnitud baltisakslastele ja nende järeltulijatele.

¹EL 1990, 12, lk. 810–811. Toim.

Mõnda minu elust

Olen sündinud 1904. aasta 7. detsembril (vana kalendri järgi) Kuressaare linnas Saaremaal. Ema ütlemise järgi pandi minule nimi sajandivahetusel Põhja-Jäämeres hukkunud kauge sugulase mälestuseks. Olin oma vanemate teine laps ja esimene poeg. Meid oli kokku kaheksa last. [...] Sündisime poolteise- ja kaheaastaste vahedega.

Vapustavaks sündmuseks oli samal 1904. aastal puhkenud Venemaa ja Jaapani sõda. [...] Nagu ette võis aimata, sai Vene tsaaririik jaapanlaste käest kõvas- tult lüüa. Kaotatud sõja järel puhkes re- volutsioon, millega kaasnes mõisate põ- letamine.

Sel ajal algavad minu esimesed mäles- tused. Heinaaajal 1906. aastal oli viima- ne ristikehinakoorem rehte veetud. Järg- mise päeva hommikul tuli minu amm Viia mind käevarrel hoides vanemate tuppa ja teatas, et rehi põleb. Kõik õu oli halli suitsu täis. Isa ruttas viivitamata tu- lekahjukohale. Päästa siiski polnud enam midagi. Rehi põles maani maha. Hiljem selgus, et rehes olid kaks teekäijat meest õõbinud ja arvatavasti tulega et- tevaatamatult ümber käinud. [...]

Aastate jooksul tuli veel kuus õde- venda juurde, kellest aja jooksul mu mänguseltsilised said. Suur mõisapark oli meie päralt. Seal ei olnud vähegi ronimiskõlblikke puid, mille okstel meie ei oleks kiikunud.

Suvel käisid Peterburist emapoolsed tädid ja onud meil külas. Üks onu teenis kaardiväes ohvitserina. Tema kasutas juhust meiega võidu puudel ronida. Meel- sasti rippus ta, pea alaspidi, kõrges puuladvas. Emale ei meeldinud säärased etendused. Tema ei kartnud, et onu võiks õnnetuse ohvriks saada, pigem kartis ta seda, et meie võiksime onust eeskuju võtta. [...] Kord jäingi kahetüvelisest vahtrast alla hüpates jalgapidi tüvede harki kinni. Käed ulatusid mul maapin- nani ja rabeldes õnnetus jalg vabasta- da. Sellest juhtumist ei rääkinud ma kellelegi.

Harva käis ka vanaisa Peterburist meil külas. Vaatasime teda suure aukar- tusega, sest tema oli kindralleitnant. Suurt huvi pakkusid kahepäise kotkaga kuldnööbid tema valgel kuuel. Kuna vana- isa eesti keelt ei osanud, tervitasid vastutulijad, kes tsaari armees olid teeninud, teda vene keeles, hoides seal- juures käe mütsiserval ja kannad koos. [...] Meie aukartusel vanaisa vastu ei olnud piire, sest ema ütles, et tema nägevat tsaari iga päev ja tervitavat teda kättpidi. 1908. aastal suri vanaisa Pidulas. Ta maeti Peterburis. Tema hai- guse ajal paigutati meid, kolm vanemat last, Paju mõisa. Vanaisa surmapäeval müristas haruldaselt tugevasti. [...] Kui koju tagasi tulime, ütles ema, et vanaisa taskukell olevat samal tunnil seisma jäänud. See kõik mõjus meisse kuidagi müstiliselt.

Mõisa majapidamise kohustused olid emale alguses võõrad, sest temal, suur- linna lapsel, ei olnud varem nendega kokkupuutumist olnud. Sellepärast oli temal esimestel aastatel virtin abiks. Kõige suuremaks takistuseks oli emal eesti keele mittetundmine. Aja jooksul õppis ta kõige hädavajalikuma ära. Siis- ki jäi tema eesti keel kogu eluajaks väga omapäraseks, kuid kõik olid sellega harjunud ja tõsiseid arusaamatusi ei olnud. Oma kohustuste kõrval jäi emal ikka veel aega laste kasvatamiseks. Ta ei rääkinud palju, kuid vastas kõikidele küsimustele, olgu need nii ootamatud kui tahes. Suurimaks rõõmuks oli tal näpu- tööd tehes oma laste hulgas vaikselt istuda. Aeg-ajalt luges ta lastele usu- õpetuse raamatust ette. Ta oli kristliku ilmavaatega.

Hoopis teistsugune oli isa tegevus. Aidamehe abiga valitses tema rohkem väl- jaspool kodu. Kõige tähtsamaks pidas isa metsakasvatust. Noores eas oli ta Sak- samaal ülikoolis metsamajandust õppinud. Ta hoidis väga oma metsa, sellega tihti tuttavate pilkeid esile kutsudes. Isa oli tegev mitmes auametis, nagu kiriku- õpetaja Masinguga kiriku- ja kihelkon- navalitsuses. Tema visiteeris ka küla- koole ja maanteede korrashoidu.

Isapoolsest vanaisast on vähe teada. Noores eas teenis ta tsaari mereväes ohvitserina. Enne kui vanaisa mereväe- teenistusest vabanes, hoolitsesid mõisa heaolu eest mitmed tädid. [...]

Kodu ümbrus oli küllalt avar lastele tegutsemiseks. Vanemaks saades laiendasime oma tegutsemisala ka väljapoole par-

ki. [...] Pargis olid head pesitsusvõimalused paljudele lindudele. Seal õppisin eristama mitmeid linnuliike. Tagantjärele meenutades olid vist kuldnokad esimesed, sest nende pesakastid asusid mõisa ümbruses kasvavatel vahtratel ja saartel ning olid akendest näha. Kuldnokad olid esimesed kevadekuulutajad ja kes neid esimesena raagus puulatvades tähele pani, oli õnneseen. Hästi tuntud olid hallvaresed, kuid nendest suurt välja ei tehtud, sest neid oli aasta otsa näha ja neid peeti pahadeks lindudeks. Nad muutusid alles siis huvitavaks, kui tallipoiss isa küsal suure kuuse otsa ronis ja, munad mütsi sees, alla tuli. Mõistagi, et varesepesa lõhuti või visati tervelt alla. Hoolega vaatlesin pesa ehitust, eriti mitmekesist vooderdust. Sellest sõltus varese kohta tehtud erapooletu otsus: tema ei saanud nii paha olla kui räägiti.

Kevadpäeval rökkas park palju linnude ühislaulust. Siiski domineerisid metsvindid. Korraga võis mitme esindaja laulu kuulda. Peagi õppisin vintide pesi leidma, mis sugugi kerge ei olnud. Vindipesad näevad välja nagu treitid ja on tõelised kunstiteosed.

Täitsa erakordne oli vindi pesa asukoht jasmiiipõõsa välisoksal. Oli maikuu. Puud ja põõsad olid värskes lehes. Korraga hakkas lund sadama. Mõtlesin kohe vinđi pesale jasmiiipõõsas. Vanalind istus rahulikult munadel, ehkki pesaalus vähehaaval maapinnale ligemale paindus. Kartsin, et oks võiks murduda. Õnneks lakkas lumesadu ja puud vabandisid koormast.

Mäletan esimest kokkupuudet linnuga, keda ma varem ei olnud märganud, kuigi tema kirju sulestik oleks pidanud mulle silma paistma. Vähe sellest — ka vali ja meeldiv laul oli minule uus. Äkki kadus ta puuõõnsusse. Ronisin redeliga üles. Pesas olid helesinised munad. Ema raamatus «Die Naturgeschichte der Vögel Europas» leidsin tundmatu linnu. See osutus must-kärbsenäpiks. Nagu varemgi linnupesade leidmise korral, ei teatanud ma oma leiust õdedele-vendadele, kartes, et nemad võiksid pesade vaatamisega linnud ära petrada. Ainult emale usaldasin oma leide.

Paja koppel meelitas mind rikka linnustikuga. Kõrgetes sangleppades ja kunagise nuumhäredate lauda müüriaukudes pesitsesid hulgaliselt kaelushakid. Kas kedel asusid kogukad hallrästa pesad. Madalal oja kohal rippuvatel kuuseokstel

leidsin kord käbliku pesa. Vesipappi nägin ojas ja tiikides kivil igal aastajal. Õppisin eristama musträhni mitmesuguseid häälitsusi. Kord asus tema pesa kõrgel männi tüves. Mu tähelepanu paelusid siniraad, kes istusid telefonitratidel või lendasid põllu kohal, sooritades igasuguseid lennugureid. Pesad asusid neil veskiniidu aia ääres haabades. Siniraagude konkurendid pesapuude asustamisel olid õnnetuvid, kes pidid aga neile alla andma. Veskitiikides ujusid sinikael-pardid. Harva võis näha ka jääkoskla pesakondi. Enamasti siirdusid nad kohe pärast poegade koorumist lähedasse merelahte. Nendele olid pesitsemiseks puudele kinnitatud pesapakud. [...]

Muretu elu ei kestnud siiski kaua. Puhkes I maailmasõda. Teisel sõja-aastal pidime lapsepõlvkodust lahkuma, sest Vene sõjavägi vajas meie elamisruume. Kolisime Kuressaare linna. Linnapargis laulsid ööbikud, keda Pidulas ei olnud peale üheainsa. Lossi valli lähedes ja aukudes pesitsesid linavästrikud. Igapäevased linnuvaatlused viisid mind linna lähemasse ümbrusse. Linnulaht meelitas kärarikaste naerukajakakolooniatega ning pütipesadega. Üht kümnokk-luige pesa sain ainult paar aastat vaadelda. Viimati oli seal seitse muna, millest koorus viis poega. Tuntud kirklik jahimees kõmmutas ühe vanalinnu maha, mispeale luigid lahelt kadusid ja enam mitukümmend aastat seal ei pesitsenud. Roostikusse tegid pesa hallhaned, punaja tuttvardid. Kevadel, niipea kui jääkattete esimesed loigid ilmusid, võis näha sõtkaste, jääkosklate ja vesikanade paaritusmängu.

Läheduses asuvas Loode metsas, mis oli kuulus linnurohkusega, pesitsesid peaaegu kõik Saaremaal esinevad väikesed laululinnuliigid. Loode mets ja Linnulaht said ka mu peamisteks vaatlusaladeks, kuhu läksin iga päev pärast koolitunde, rääkimata pühapäevadest, mil juba varahommikul ruttasin nautima linnude hommikulaulu ja noorte kaselehtede lõhna.

Et valitsus oli mõlemad alad keeluladeks määranud, valvas Loode metsavaht Koorem neid. Iseäranis jälgis ta poisse. Et minul metsavahiga kokkupõrkeid ei tekiks, muretseis isa linna komandandilt kapten Poopuult mulle loa vabalt metsas käia ja linde vaadelda.

Minu kaaslaseks oli klassivend Wolfgang Russow, Kuressaare arsti poeg. Koos

hakkasime käima Kudjapää metsas, Nasval Suurel lahel ja Parila metsas. Sel ajal pesitsesid Loode metsa Nasva-poolses osas kanakull ja ronk. Keegi rüüstas nende pesi mitu aastat järgemööda, misveale need linnud sealt kadusid. Ühel kevadel leidsime lõhutud rongapesa alt kolm alles lennuvõimetut poega. Ronk asus uuele pesitsusalale Parila metsa, kus ta on tänapäevani, nagu olen kirjanduses lugenud.

Meenutan üht kevadist pühapäevahommikut. Lahel oli alles jääkate peal. Päeval sulas jää kalda läheduses, kuid öökülmad panid lahe jälle kammitsasse. Ainult hommikul vara oli võimalik lahele pääseda. Oli päikesepaisteline hommik. Kõrgel sinitaeva all lendas valge risina meile vastu üksik laululuik. Peagi jõudsin lahe põhjakaldale. Metsas enam linnud ei olnud, kuid maapind oli alles külmunud. Olime juhuslikult liginenud suurele männile, mille ladvas asus rongapesa. Nüüd ei pidurdanud meid enam oksad ja jäme puu. Varsti olime männi võras riiete munaga pesa juures. [...]

Pärast kooli lõpetamist siirdusin mandrile, et õppida praktilist põllumajandust. See suvine hommik, mil aurik «Eestimaa» lähenes Rohuküla sadamale, jääb mulle igavesti meelde. Samuti ronisõit Tallinna ja Rakverre, kuhu kaheks aastaks elama jäin. Loomulikult ei saanud ma edaspidi intensiivselt linnuvaatlustega tegelda. Siiski märkisin oma päevikusse sookurgede sügisrändu põhja poolt Virumaa randa. Pühapäeviti sai turbarabas käidud ja kevadel tedremängul.

Mind määrati sundaega teenima Narva jalaväerügemendi I kompaniisse. Kuna olin kasvu poolest teistest pikem, seisin rivas esimese mehena. Et olin Saaremaalt pärit, hakati mind Suureks Tõlluks hüüdma. Minu kaitsevæteenistuse sundaeg kestis 1925.—1927. aastani. [...]

Jäin kaheks aastaks Saaremaale, siis siirdusin jälle mandrile. Töötasin mitmes suurmajandis kuni 1939. aastani. Kaks aastat varem olin abiellunud. Aasta hiljem sündisid meil kaksikud pojad. Baltisakslaste ümberasumisega 1939. a. Saksamaale lahkusime Eestist, II maailmasõja puhkemisel mobiliseeriti mind Saksa sõjaväkke. Olin idarindel kuni 1945. aasta jaanuarini, mil haavatuna vangi langesin. Sõjavangist vabanessin 1950. aastal.

Omaksed leidsin Niedersachsenis, s.t. Hannoverimaal. Et ma oma kutsealal koh-

ta ei saanud, hakkasin riigi metsatööliks. 1959. aastal kolisime Ostfrieslandi, kus naine oli saanud õpetajakoha põllumajanduslikus näiskutsekoolis. Laenude abil ostsime ehituskruundi ja samal aastal enne jõule asusime elama oma majaja. Vahepeal olin saanud tuttavaks maakonnavalitsuse esimehega, kes mind palus organiseerida meie maakonnas looduskaitset. Selles ametis töötasin 23 aastat, sellest pool aega tasuta pärast pensionile minekut.

Juba varem olin saanud tuttavaks Friedrich Goethega, kes sel ajal oli Wilhelmshavenis lindude uurimise instituudi direktor. See instituut on tuntud kui «Vogelwarte Helgoland». Saades teada, et ma eesti ja vene keelt enam-vähem valdan, teatas dr. Goethe, et tema olevat ühenduses dr. Kumariga Eestis, kelle nimi oli mulle juba teada. Eestist saadeti instituudile eesti- ja venekeelset kirjandust, mida ei saadud kasutada, sest polnud keelte oskajaid. Nõustusin ettepanekuga töötada instituudis. Sellest alates kujunes ka isiklik kirjavahetus E. Kumariga. Minu kasutada oli instituudi ulatuslik raamatukogu. Fr. Goethe ettepanekul organiseerisin 1967. a. Niedersachsenis rahvusvahelisi veelindude loendusi.

Ühtlasi algasid eeltööd Eesti linnuraamatu koostamiseks. Kuigi minu omal ajal Eestis kogutud andmed linnustiku kohta läksid II maailmasõja ajal kaduma, olid mõned mälestused püsinud, eriti Saaremaa lindudest. Mul oli ka hulk kirjandusandmeid uuest ajast, mida keegi ei saanud kasutada, sest need olid kirjutatud eesti ja vene keeles. Raamat oli esmajoones määratud järeltulevatele põlvetele, et neile tutvustada rikkalikku linnustikku esiisade maal. Täielikkuse mõttes sisaldab raamat ka üksikuid liike, kelle leidumine on küsitav. Kaks aastat kulus siiski raamatu ilmumiseni 1987. aastal.

Aprill 1991.

Edvard von Tell